

zeumot is — a hagyományokat kiszélesítve és elmélyítve szervezett munkaközösségben törnek a célra, meg lehetünk győződve, hogy a tudományos munka eredményei a Székelyföld örök magyarságának megtartására bevehetetlen erődítményeket fognak építeni. Ne feledjük, hogy amint a Székelyföld hozta vissza Erdély egy részét trianoni elszakítottságából, a jövőben is ő fogja azt tovább gyarapítani és a magyar egységben megtartani.

Azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok a Szakosztályhoz, hogy multjához híven ápolja tovább is szeretettel és fokozott buzgalommal a székely népi és táji egységnek szakkörébe eső kérdéseit.

György Lajos

A HUSZONKÉT ÉV ÚJABB IRODALMA

A felszabadulás óta eltelt harmadfél év alatt olyan messzire került tőlünk a román uralom huszonkét éve, hogy az erdélyi magyarság megpróbáltatásának nehéz két évtizedéről már számos *történeti* vagy ilyen igénnyel fellépő hosszabb-rövidebb tanulmány, cikk, beszámoló vagy önálló, terjedelmesebb munka látott napvilágot. Nem felesleges tehát, ha beszámolót adunk azokról a tanulmányokról, amelyek a felszabadulás óta eltelt két és fél év alatt az erdélyi magyarság román uralom alatti történetéről jelentek meg.

Elsősorban azokat a folyóiratokat vettük számba, amelyek az elmúlt huszonkét év alatt is a legtöbbet tettek az erdélyi magyarság életkérdéseinek tudományos feldolgozása és nyilvántartása területén. A csonkaországi folyóiratok közül e területen a legrendszeresebb munkát a múltban a Magyar Szemle végezte. Az erdélyi kérdés nyilvántartása érdekében az arra leghivatottabb csonkaországi szakembereket tudta időről-időre megszólaltatni, de sokszor között különböző álnevek alatt olyan tanulmányokat is, amelyekről megállapítható volt, hogy szerzőjük a Románia határain belül élő magyar szellemiségnek egyik vagy másik széles érdeklődési körű tagja.

A Magyar Szemle XL. kötetében három tanulmányt közöl, amelyeknek mindenike a kiválasztott részletkérdés megvilágítása közben átvezet a kisebb-ségi huszonkét év egész történetén. *Bíró Sándor* „Az erdélyi magyar iskola keresztútja“ címen irt tanulmányt (27—35. l.). Az erdélyi magyar iskola-történet huszonkét évét négy korszakra osztja: 1. átmeneti korszak (1918—1922), 2. az első visszaszorítás kora (1922—1933), 3. a második visszaszorítás kora (1933—1938), 4. az új rendszer iskolapolitikája (1938 után). Tanulmányának legfőbb érdeme a világos rendszerezés, amellyel a rendelkezésre álló, kétségtelenül nagy anyagot egységbe fogja s a különböző iskola-statisztikákból, általános rendelkezésekből és egyes esetekből a leglényegesebbet és legjellemzőbbet emeli ki. *Bíró Sándor* második tanulmánya „Magyar tanárok és tanulók Romániában“ címen jelent meg (67—75. l.) s az iskolatörténet által megadott keretet használja fel, hogy abban a tanárok és tanulók huszonkét éves tragédiájáról adjon összefoglaló képet. A névelemzés és a vizsgák kérdése az egyik oldalon, az idősebb tanárok nyelv-vizsgálója és a fiatalabbak „capacitate“-ja a másik oldalon, a tanulmány főkérdései. Tanulmányának egyes részletei elevenen éreztetik azokat a küzdelmeket, amelyek miatt méltán nevezhető tragédiának a huszonkét éves magyar diák- és tanár-sors. Ez a hangulati utórezgés azonban ront a beszámoló tudományos hitelén. Dolgozatának utolsó részlete nagyon érdekes és fontos kérdést vet fel; e kérdést így lehetne megfogalmazni: a román szellemiség érvényesítése a magyar felekezeti iskolákban és a magyar fele-

kezeti iskolák szelleme. E kérdést azonban inkább csak felveti és így hasznos lenne ezt külön tanulmány tárgyává tenni.

Ugyanebben a Magyar Szemle kötetben *Scheffler János*, az új szatmári római katolikus püspök, akkor még a kolozsvári egyetem tanára, ad összefoglaló képet „Az Erdélyi Katolikus Státus húsz éve” címen (299 kk.). Beszámolóját a Státust a román földreform kapcsán ért veszteségek ismertetésével kezdi. A nyers számokat kiválóan értelmezi az a második táblázat, amelyben arra mutat rá, hogy milyen rettenetes hiány állott elő a kisajátítás által az erdélyi magyar katolikus egyház lelki, nevelői, iskolai munkájának évi költségvetésében. Ghibu professzor izgatásai első korszakának rövid összefoglalása után a konkordátumra, valamint a konkordátum IX. szakaszának magyarázataképpen létrejött 1932. évi római „Accord” körüli harcok és diplomáciai tárgyalások részletes ismertetésére tér át. Pop Valér és Petrescu Comnen szerepének jellemzése nemcsak kisebbségi történetünk szempontjából, hanem az erdélyi magyar kérdésekkel kapcsolatos román magatartás megismerése, a román diplomácia sajátosságainak feltárása szempontjából is jelentős. 1940. március 2-án következett be a római meg egyezésnek román oldalról való ratifikálása, mint az erdélyi magyar katolicizmus következetes, bátor harcának az eredménye.

A Magyar Szemle XLI. kötetében *Biró Sándor* a csíki magánjavak húsz esztendő sorsát s a megtartásáért vívott kisebbségi küzdelmeket írja le (183 kk.). E több, mint 62.000 holdat kitevő havasi erdő és legelőbirtokot a kisajátítási bizottság 1923. február 26-án hozott határozatával az állam tulajdonának jelentette ki.

A csíki székelység vezetői és Erdély legkiválóbb magyar jogászai a bécsi döntés napjáig tartó szívós harcot indítottak e közösségi vagyon megmentésére. A csíki magánjavak elkobzásában érvényesülő román „szociális” szempontra jellemző, hogy a hatalmas birtoktestből négy csíkmezei román lakosságú falunak közel 28.000 hold földet juttattak, az állami kezelésben levő részen folyó rablógazdálkodás pedig nagy jövedelmet jelentett a román politikusoknak és vállalkozóknak. — *Biró Sándor* tanulmánya e kérdéssel kapcsolatos magyar memorándumok alapján világos összefoglalását adja a belföldi és külföldi fórumok előtt vívott nagy kisebbségi harcnak.

Az erdélyi folyóiratok közül első helyen a Magyar Kisebbségről, *Jakabffy Elemér* Lugoson megjelenő nemzetpolitikai szemléjéről kellene megemlékeznünk; ez 1923 óta a legrendszerezesebb formában látja el a román uralom magyar vonatkozású dokumentumai gyűjtésének és részletmonográfiák közreadásának feladatát. A Magyar Kisebbség számára azonban e korszak még nem lezárult folyamat, s így visszatekintést, történeti szintézist nem adhat.

Az Erdélyi Múzeumnak a visszatérés óta megjelent számai viszonylag kevés anyagot közölnek erről a minden magyar embert közelről érintő kor történetéről.* Elsősorban az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum egyes tárai román uralom alatt folyt életének feldolgozását várjuk a Múzeum körül tömörülő erdélyi kutatóktól. Az 1941. évi titkári beszámolóban dr. *Kántor Lajos* rámutat arra, hogy megírásra vár az EME utolsó 25 évének története, „ezt azonban — írja — akkorra kell halasztani, amikor a kulisszatitkok is megkötöttség nélkül nyilvánosság elé kerülhetnek” (EM. 1942:448). *Kántor Lajos*nak e sorokban kifejezett állás-

* A szerkesztő ezzel a megállapítással kapcsolatban szükségesnek tartja megjegyezni, hogy mint e szemléből is kiviláglik, alig van olyan folyóirat, amely az utóbbi években annyi és olyan elmélyülő alaposággal megírt dolgozatot közölt volna erről az időszakról, mint éppen ez a folyóirat. Sajnos, így is valóban nem eleget.

foglalása meglehetősen elterjedt vélemény mindazok között, akik az elmúlt korszakban kisebbségi intézményeink vezetői voltak. Szeretnénk ezzel a fel-fogással szemben arra a nagy szükségre rámutatni, amelyet a huszonkét év dokumentumainak összegyűjtése és történetének megírása nemzeti érdekből jelent. Kétségtelen, hogy ma még sok mindent nem lehet nyilvánosságra hozni, de az is igaz, hogy a román uralom korszakának összes fontos és éppen a magyar-román viszonyt és a román kisebbségpolitikát megvilágító okmányait össze kell gyűjtenünk, fel kell dolgoznunk, hogy adott esetben azonnal megjelenhessenek. Ami pedig a belső kulisszatitkokat illeti, azokat is hasznos lenne, ha kisebbségi korszakunk vezetői emlékiratszerűen írásba (de nem nyomtatásba!) tennék, hiszen ezek a dolgok azok, amelyek leghamarabb ki fognak hullani az emlékezetből s nemcsak a mai olvasó, de a késő történetírás is nélkülözni fogja — bár egyéni színezetű, de mégis — megvilágító, összefüggésekre rámutató szempontjaikat.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyes szakosztályainak és tárainak 1941. évi jelentéseiből azonban így is kikerekedik néhány olyan adat és összefoglalás, amely visszatekintést nyújt a múltra. A Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1941. március 13-án tartott közgyűlése keretében *Szabó T. Attila* adott számot a Szakosztály román uralom alatti életéről és munkájáról. A Szakosztály történetét 1934-ig megírta *Rajka László*, az azutáni évekre azonban valóban hézagpótló *Szabó T. Attila* rövid összefoglalása (EM. 1942:180—4). Nagyon értékes *Valentiny Antal* 1941. évi jelentése az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáráról; ennek 1. sz. melléklete táblázatos kimutatást közöl a Múzeumi Könyvtár 1919—1939 közötti gyarapodásáról, rámutatva arra, hogy milyen mostoha viszonyok között élt e nagyértékű gyűjteményünk a román igazgatás mellett és miatt (EM. 1942:449—59). Ezzel kapcsolatosan említjük meg azt a részletes és érdekes beszámolót, amelyet a múzeumi könyvtárral kapcsolatos Egyetemi Könyvtárról *Monoki István* főkönyvtárnok írt s *Tóth Sándornak* „Erdély 22 éves rabsága” című művében (210—23. l.) jelent meg. *Monoki* írása megmagyarázza annak a nagy gyarapodásnak a körülményeit és látszateredményeit, amelyet a román igazgatás hozott létre az egyetemi könyvtárban. Foglalkozik a Könyvtár megmaradt magyar tisztviselőinek a sorsával is. Az 1941. évi tárgazgatói jelentések, *Roska Mártoné* az Érem- és Régiségtárról (uo. 460—6. l.), *Hankó Béláé* az Állattárról (uo. 615—6. l.), *Balogh Ernőé* a Föld- és Őslénytani Tárról (uo. 616—8. l.) és *Soó Rezsőé* a Növénytárról (uo. 618—21. l.) részletes feldolgozás nélkül rámutatnak arra az állapotra, amelyben a múzeumi gyűjteményeket a hazatérésük találták. A gyűjtemények nagy része összekeveredett az egyetemi anyaggal, összezsúfolva, porlepetten, gondozatlanul — sok helyen az egyes tárgyak a megfelelő feliratok nélkül — rendbetételükkel évekre menő gondot és munkát adnak az új munkába induló magyar szakembereknek.

A Múzeumról írva itt kell megemlítenem, hogy *Szabó T. Attila* szép kiállítású, gondos munkával megírt füzetében (*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai*, Kolozsvár, 1942) az V. fejezetben röviden leírja az Egyesület román uralom alatti életét.

Külön ki kell emelnünk az Erdélyi Múzeum utolsó két évfolyamában megjelent két tanulmányt, amelyek új oldalról indítják el az erdélyi magyarság Trianon utáni történetére vonatkozó kutatást. *I. Tóth Zoltán* két tanulmánya ez, az egyik „Jorga Miklós és a székelyek román származásának tana” (EM. 1941:265—81. l.), a másik „A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése” (EM. 1942:530—58. l.). *I. Tóth Zoltán* tanulmányaiban az utolsó évtizedek történelmét tárgyaló munkákkal szemben

új szemlélet érvényesül. Érdeklődése a románoknak minket érintő megállapításai és tudományos kísérletei felé fordul. Érdeklődését — s ez az, ami új — nem polemikus magatartás, hanem komoly, részletekbe menő megismerési vágy vezet. A román történettudomány, földrajz és etnográfia ellenünk irányított elméleteinek megkeresi a keletkezését, tisztázza a megindulásukat, a növekedésüket elősegítő külső és belső hatásokat, rámutat eredményeikre és politikai célzatosságukra. Munkája éppen objektív jellege és nyugodt előadási módja révén lesz kiváló eszköze ez elméletek megcáfolásának. Bár hangsúlyozza, hogy nem kívánja a felvetett kérdéseket pozitíve megválaszolni, sem a székely eredet, szervezet, faji összetétel, sem a székelyföldi románság történetének a kérdését, mivel ezek ezután felkutatandó feladatokat jelentenek, mégis azzal, hogy rámutat a román tudósok e téren megnyilvánuló ellenmondásaira, igazukat eleve megdönti. A huszonkét év története szempontjából az a jelentősége munkájának, hogy bevezet a román társadalom azon belső, irányító tényezői közé, amelyek meghatározták azt a magyar-ellenes magatartást, amelynek külső, brutális megnyilvánulásait magyar társadalmunk is évről-évre látta és szenvedte. I. Tóth Zoltán tanulmányait azért is nagyra kell értékelnünk, mivel ő mutatja meg első ízben, hogy milyen széleskörű, alapos kutatás szükséges romániai korszakunk történelmi feldolgozásához.

Az Erdélyi Múzeum mellett a Hitel a másik folyóirat, mely hagyományainak megfelelően a visszatérés után is adott közre tanulmányokat az erdélyi magyarság román uralom alatti életéről. Három tanulmányt kell megemlítenünk a visszatérés után megjelentek közül. Az egyik Tonk Emil dolgozata (*Csecsemőhalandóság Erdélyben. 1940–1941:128–47. l.*), mely a román statisztika lelkiismeretes feldolgozása alapján világítja meg e kérdésnek 1929–1938 közötti alakulását. Végső következtetésében az erdélyi csecsemőhalalozás visszaszorításának nagy nemzeti jelentőségére hívja fel a figyelmet. Eredményét tíz év statisztikai anyagának összehasonlító feldolgozása által nyeri, egymás mellé állítva Csonkamagyarország, a románok által megszállt terület, a román okirályság, Bessarabia és Bukovina születési, halálzási, természetes szaporulati és csecsemőhalalozási adatait. A másik két tanulmány, az „Erdély és az erdélyi román földreform“ (Hitel 1940–41: 58–76. l.), meg a „Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában“ (1943:18–24. l.) című, Venczel József munkája. Első tanulmánya általános számadatok és az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága észak-erdélyi és keletmagyarországi adatgyűjtése alapján rámutat a román földreform igazi célkitűzéseire és katasztrófális eredményeire. Világosan bizonyítja, hogy nem valamilyen szociális jóvátétel, hanem kizárólag csak az elvakult, a magyarság tönkretételét célzó nemzeti célkitűzés vezethette a román földosztás munkáját. Az eredmény meglátszik egyfelől Erdély mezőgazdasági termelésének leromlásában, másfelől abban az új társadalmi rétegződésben, amely az erdélyi magyarság proletár-rétegeinek lélekszám és arányszám szerinti megnövekedésében jelentkezett. Második tanulmánya megállapíthatóan egy nagyobb, összefoglaló munka részlete, azoknak a statisztikai számoknak az eredetével és célzatosságával foglalkozik, amelyekkel Jacob János erdélyi képviselő az 1921. évi földreform-törvényjavaslat indokolását alátámasztotta. E statisztikai adatok innen átvették a román földreformot tárgyaló és dicsőítő összes neves román, francia és angol nyelvű szakmunkákba s mai napig mint kétségbe nem vonható, dogmatikus értékű számsorok szerepelnek. Venczel kimutatja e statisztikák eredetét, az összes durva másolási hibákat, egy sereg összehasonlítás által rámutat helytelenségükre, illetőleg helytelen és célzatos értelmezésükre s mindenütt közli

azokat a helyes számsorokat, amelyek alapján — ha a kérdésnek nem politikai, hanem szociális és termelési indítékai lettek volna — egészen más-képp kellett volna eljárni. Mindkét dolgozat alapvető értékű az elmúlt huszonnégy év megismeréséhez, de különösen az utóbbi elolvasása után ószinte érdeklődéssel kell várnunk Venczelnek az erdélyi román földreformról szóló összefoglaló, teljes feldolgozását.

A Hitel tanulmányai figyelmeztetik a huszonnégy év buvárlóit és jövőendő történetíróit arra a hatalmas, áttekintést és összehasonlítást adó anyagra, amelyet a statisztikai adatok módszeres feldolgozásával nyerhetnek.

A huszonnégy év történetét tárgyaló önálló munkák felsorolása előtt meg kell említenünk két gyűjteményes művet, amelyek szintén foglalkoznak e korszakkal. Az egyik az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában megjelent Erdély magyar egyeteme (Kolozsvár, 1941), amelyben Szabó T. Attila tanulmánya kiterjed az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetének kisebbségi éveire is, György Lajos foglalkozik az Egyetemi Könyvtár román vezetés alatti fejlődésével is, Biró Sándor pedig alapos szép tanulmányt írt „A kolozsvári egyetem a román uralom alatt” címen. Az erdélyi magyarság huszonnégy évének feldolgozása szempontjából azonban örömmel vettünk volna e nagyértékű munkában még egy fejezetet, amely az erdélyi magyar főiskolás ifjúság útját rajzolta volna meg: hogyan tanult, alakult és nevelődött kisebbségi korszakunk új vezetőrétege a román egyetemen, a szülői házban és a felekezeti kollégiumokban őrzött, a Csonkaországban rendszertelenül beengedett könyveken s a nagy ritkán sikerült budapesti tanulmányutakon át megismert magyar tudomány hatása alatt, az erdélyi magyar irodalom és az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetésével. A másik munka Kolozsvár város kiadásában jelent meg 1942 tavaszán Kolozsvár. Egy magyar város ezer esztendeje címen. Ebben e sorok írója „Kolozsvár román uralom alatt” címen írt rövid összefoglalást.

Az első, önálló kötetben megjelent terjedelmesebb beszámoló a huszonnégy évről egy riport-könyv, Tóth Sándor munkája, Erdély 22 éves rabsága, 1941 húsvétján jelent meg. Egyik kritikusa találóan állapítja meg, hogy e könyvet a leghívebben a címlap jellemzi: Erdély nevét töviskoszorú fonja át s ebből piros-fehér-zöld véresepek folynak. A románok ócsárlása és magyar sérelmek újságszerű leírása tölti meg a könyvet. Nem történelmi mű, inkább történelmi dokumentumnak nevezhetnők, abban az értelemben, hogy az átlag városi embernek a román uralomról fennmaradt emlékeit foglalja írásba. — A későbbi adatgyűjtés és feldolgozás szempontjából hasznosnak kell tartanunk, hogy feljegyezi Tóth néhány emlékezetesebb politikai pör magyar szereplőinek nevét és sorsát. Leírja Berthelot francia tábornok kolozsvári látogatása alkalmával 1919. január 24-én lefolyt utcai harcot, Péterfy Gábor máramarosi haditervét és hadbíróági pörét. Ír a nagyváradi kémkedési pörről és közli dr. Suba Károly emlékeztését a román uralom utolsó évében lejátszódott nagy politikai pör letartóztatottjainak és elíteltjeinek sorsáról. Röviden összefoglalja a sínfalvi rombolás eseményeit és a nagy levante-pört, amelynek egyik legismertebb elíteltje P. Imets Károly ferencendi házfőnök volt. E szétszórtan közölt adatok sorában az utolsó Galiszer Gyula meggyilkolása és a szentmihályi Wargakastély kirablása a kivonuló román katonák által.

A könyv egyes részeinek megírására a szerző a kisebbségi történet ma is élő szereplőit kérte fel. E részek közül említettük már Monoki István cikkét a kolozsvári Egyetemi Könyvtár húsz évéről. Külön ki kell azonban emelnünk dr. Parádi Ferenc, dési igazgató-főorvos beszámolóját a romániai rokkant-ügyről s az annak keretében említett román miniszteri beszámolót

(Joaniteșcu, 1932 április, a román szenátusban), amely éles megvilágítást adja Nagyrománia önző vezetőrétegei antiszociális gondolkodásának és lelki ismeretlen eljárásának.

1941 karácsonyan jelent meg Budapesten a Studium kiadásában *Mikó Imre* könyve *Huszonkét év 1918—1940* címen. Könyve az erdélyi magyarság román uralom alatti életének egyetlen szintetikus összefoglalása. A könyv alcíme világosan meghatározza célját: politikai történetet kíván nyújtani, a politikai történetírás természete szerint azonban alkalma nyílik a tárgyalás folyamán részletesen ismertetni egyházi, iskolai, művelődési, gazdasági, földbirtokpolitikai kérdéseket is.

A román uralom éveinek a magyar társadalomra gyakorolt legdöntőbb hatása annak az egységfrontnak a kialakulásában nyilvánult meg, mely a magyarságnak a román állammal és a román nemzeti közvéleménnyel szemben álló védelmi vonalát jelentette. Mikó könyve végigvezet a nemzeti egységsszervezetnek a kialakításáért és fennmaradásáért vívott küzdelmeken és részletesen ismerteti azt a politikai síkon vívott harcot, amely az erdélyi magyarság jogaiért és életlehetőségéért folyt. E politikai harc tulajdonképpen a kisebbségi nemzettörténet keretét adja, vezetői a politikai vezetők voltak, de a küzdelem maga az egész nemzetközösség harca volt. Ki kell emelnünk e harcok ismertetésével kapcsolatosan Mikónak igazi, erdélyi felelősségteljes magatartást mutató írói modorát. „Tárgyilagosságra törekedtem — írja — a román kormányzattal folytatott küzdelmek leírásában, bár a tárgyilagosság ezen a téren már kiment divatból. Politikailag érett nemzetnek azonban még háború idején is tisztán kell látnia, a román kormányok magyarellenes politikája pedig a tények bizonyító erejével önmaga helyett beszél.“ Nem kerüli ki a huszonkétéves történelem fájdalmas pontjait, a magyarságot ért súlyos támadásokat és veszteségeket, de lemond a szubjektív értékelésről s magyarázatoként a kisebbségpolitikát meghatározó román politikai viszonyokat jellemzi, részletezi, és a román sajtó magyarságunkat érintő részleteiből ad szemelvényeket. Előadásmódja azonban felvet egy olyan kérdést, amelyet könyve végül is megválaszolatlanul hagy. A román politikai életnek a magyar események háttére- és magyarázó körülményeként való tárgyalása nem ad lehetőséget arra, hogy összefüggő képet adjon a tárgyalt időszak román történetéről. Olyanszerű feldolgozásra gondolunk itten, amilyent az első trianoni évekről Szász Zsombor kitűnő könyve rajzolt. A román politikusokról, vezető irányokról, a román magatartást meghatározó programokról és célkitűzésekről itt-ott írt tájékoztató sorait szeretnék volna bővebb részletezéssel megismerni.

A huszonkét év történeti feldolgozásában a kényesebb és nehezebb feladat azonban nem a magyar-román viszony feldolgozása volt, hanem a belső történet megírása. Az elsővel kapcsolatban a történetírónak tulajdonképpen csak adatgyűjtő és a megírással kapcsolatosan rendszerező feladata van, az utóbbi azonban a szakadatlan ítélkezés kényszerét jelenti. A külső történet rajzában a szerzőnek rendelkezésére áll az a szilárd értékmérő, amelyet a huszonkét éves nemzetkisebbségi múlt egységes politikai magatartása alakított ki. A történet belső eseményei, harcai, irányai azonban nem jeleníthetők meg a történetíró személyes állásfoglalása nélkül. A könyv rámutat arra, hogy a kisebbségi magyar közéleten végigvonul a haladóbb és a hagyományokhoz ragszkodó, az aktivista és az ellenállást hirdető irányzatok kettőssége „a Néppárt és a Nemzeti Párt ellentéteitől kezdve a reformcsoport radikálizmusán át egészen a Magyar Párt és a Magyar Népközösség meghasonlásáig“. Különös nehézséget jelent az, amit az Előszó úgy fogalmaz meg, hogy a kisebbségi múlt szereplőinek nagyrésze ma is jelentős

közéleti szerepet játszik, „a tettek és mulasztások felett pedig még nem mondta ki ítéletét a magyar történelem“. A könyv egyik feladata éppen ennek az ítéletnek az objektív, tudományos eszközök által való megformulázása lett volna. A könyv adós maradt ezzel az értékelő ítélettel. Az az érzésünk, hogy a szerző talán tudattalanul befolyása alá került az e szempontból meglehetősen megmérgezett közvéleménynek s attól tartott, hogy olvasói publicisztikai szenzációkat keresve, soraiból nemzethűségi bizonyítványokat, illetőleg nemzetáruló vádakat fognak kiolvasni. Nem lehetetlen, hogy valóban lettek volna könyvének ilyen interpretálói is, a könyv azonban óvatosságában odáig ment, hogy nem valószínűsította meg azt a célkitűzést, amelyet az Előszó olyan helyesen fogalmazott meg: „A kisebbségi történetírás szempontjából csak az lehet az értékmérő, hogy mennyiben erősítette egyik vagy másik irányzat a magyarság ellenálló erejét kifelé és mennyiben tette a politikai front mögött belterjesebbé az erdélyi magyar életet.“

Mikó, aki a románság elleni küzdelem megírásában rá tud ébreszteni a politikai harc egyetemes nemzeti jellegére, a belső történet vázolásában sokszor csak a keretek megemlékezésénél, a helyzetek fényképszerű felvételénél marad. Hogy egyetlen példára hivatkozzunk, utalunk arra, hogy a népközösségi szervezkedéssel kapcsolatosan megemlíti, hogy az irodalmi ügyek kézbe tartására Tamási Áron kapott megbízást, amikor pedig e megbízás s Tamásinak e megbízás következtében végzett munkája nem tette semmivel sem belterjesebbé a magyar életet, ellenben nem említi meg a könyv azt, hogy a népközösségi szervezkedés idején jelent meg Tamásinak Szülőföldem című könyve, mely nemcsak irodalmi esemény volt, hanem az egész időszak egyik legnevezetesebb politikai tette is. A Szülőföldem-et csak azért említettem, mivel ennek és az egész erdélyi irodalomnak komoly politikai-történeti vizsgálata, a nemzeti küzdelem szempontjából való részletező értékelése és az egész mű alkatába való beépítése teljesebbé tette volna a megrajzolt képet.

A huszonnégy év valóban termelt ki különböző irányokat, fejlesztett ellentéteket, támasztott harcokat s ha azokat annak idején politika volt elhallgatni és elsimítani, a történetírás megvizsgálhatja szerepüket, irányukat, és megállapíthatja értéküket, még pedig függetlenül attól az ítéletől, amely a szereplőkben és a kortársakban kialakult. A könyv megállapítja, hogy a Magyar Párt kezdettől fogva totális nemzeti csúciszervezetnek tartotta magát, a történeti mű olvasóját azonban az érdekli, hogy valóban az volt-e. Mert ha az volt — ezt a történetírónak meg kell mondania — a Magyar Párt ellenségeiről nem lehet úgy írni, mint a „Magyar Párttal ellentétes erők“-ről, hanem a fejezetcímnek kifejezésre kell juttatnia azt, hogy ezek az erők egyúttal a magyarság ellenségei is voltak. A Magyar Párt valószínűleg nemcsak azért nem barátkozott a Magyar Dolgozók Szövetségével, mert „nem akarta magára venni a kommunizmus vádját“, — amint ezt a könyv megállapítja — hanem azért, mert *valóban* elítélte ennek a szervezkedésnek a szélső baloldali célkitűzéseit s a történetíró rámutatott volna arra, hogy a Magyar Pártnak ebben az ítéletében nem valamilyen konzervatív politikai gondolkodás, hanem az egész magyarság történeti felelősségérzete nyilatkozott meg.

Talán túl hosszan foglalkoztam — szemlének kereteihez képest — a könyvnek a belső történet megírása terén észlelhető óvatosságával. Ezt elsősorban az erdélyi magyarság huszonnégy évét feldolgozó ezutáni kutatókra gondolva, az elvi és történeti alapon álló bátor ítékezés jogosultságának igazolására tettem, s hogy erről egyáltalán írhattam, azt éppen e könyv komoly értékei tették lehetővé. Mikó könyvének legnagyobb érdeme,

hogy szintétikus munkája az események, történések, szereplők és dátumok hosszú sorát közli, s mindazokban a kérdésekben, amelyekben eddig csak újságírói általánosságokat, bizonytalan meghatározásokat tudunk, közlései biztos ismereteket, világos áttekintést nyújtanak. Munkája valóban alapvető jellegű, amelyre e kor minden kutatójának építenie kell és nyugodtan építhet is, s amely az érdeklődő olvasóknak biztos alapot nyújt kisebbségi korszakunkkal kapcsolatos minden más írás, részletmonográfia és összefoglaló eszmefuttatás megértéséhez. Befejező bibliográfiai fejezetében a kisebbségi kor nyomtatásban megjelent forrásanyagáról, dokumentumokról és tanulmányokról ad elemző-értékelő összefoglalást. Ezért külön köszönet illeti.

Mikó könyvével egyidőben jelent meg egy másik, hasonlóképpen terjedelmesebb beszámoló a huszonkét év kisebbségi történetéről, *Ligeti Ernő* könyve: *Súly alatt a pálma*. A könyv, alcíme szerint, egy nemzedék szellemi életét kívánja megrögzíteni. A szerző maga is érzi, hogy felületes és pongyola írást bocsát az olvasók elé s ezért bevezető fejtegetéseiben hangsúlyozza, hogy célja nem az volt, hogy rendszeres történeti munkát írjon. Könyvét emlékiratnak szánja s történeti értékét abban látja, amiben általában a múlt századi erdélyi emlékiratok értéke is van, nem pártatlanok, ellenben „történeti ízt és levegőt“ őriztek meg.

A pártatlanság valóban nem állapítható meg a könyvről. Az erdélyi magyarság huszonkét éves szellemi történetébe minduntalan olyan írókról és újságírókról való megemlékezést kever bele, akiket a magyarsághoz, ugyanakkor pedig jónehány nagyjelenségű magyar író és irodalmi művet csak lapalji jegyzetben „mélta“t. Szintén különös egyéni szemléletéhez tartozik az, hogy a „szellemi élet“-en szinte kizárólagosan csak az újságírást és a szépirodalmat érti s összevontan, néhány sorban intézi el az erdélyi magyar tudományosság és az egyházi irodalom küzdelmeit és nagy értékeit, nem is beszélve a szellemi életnek azon területeiről, amelyeknek kifejező eszköze nem a nyomtatott betű. Az „ízt és a levegőt“ írói, szerkesztőségi pletykák alkotják, amelyeknek közlése azért volt fölösleges, mivel nem világítanak meg semilyen döntő kérdést, vagy történeti folyamatot sem. Leginkább azonban azon a sok helyt útszéli hangon kellett megütőköznünk, amellyel a románokról ír. A románság nagyobb és veszélyesebb ellenfele volt a magyarságnak az elmúlt huszonkét év alatt, hogysem a vele szemben való állásfoglalást néhány cinikus hangon megírt jelenet és kép közreadásával meg lehetne oldani.

El kell ismernünk, hogy a könyvnek érdeme az, hogy az elmúlt huszonkét év belső irányító gondolatainak az alakulásával, történetével is meg akar ismertetni s ha célját sok körülmény miatt nem is érheti el, vannak találó megállapításai. Ilyen például az, amit a kisebbségi élet feltételeivel kapcsolatban megállapít, rámutatva arra, hogy minden intézményünk, társadalmi szervezetünk annyiban jelentett értéket és tudta betölteni hivatását, amennyiben tehetséges és áldozatos, kiváló vezető állott az élen.

Mivel nem Ligeti Ernő az egyetlen, aki emlékiratot ír a huszonkét esztendőről, rá kell mutatnunk a mindenkori emlékiratok egyik általános vonására. Az emlékirat nem a jelen, hanem a jövő számára készül s ha irányzatosság, ön- és párt-igazolási szándék nyilvánul is meg benne, éppen azért, mert nem számít az azonnali publicitásra, az őszinteségnek olyan fokát engedi meg, amelyben nemcsak mások, hanem önmagunk felett is őszinte lelkiismeretvizsgálatot és bírálatot gyakorolhatunk. Az emlékiratok történeti ízet és levegőjét és egyúttal mindenkori időszerűségét, frissességét éppen az őszinteségnek ez az erkölcsi foka biztosítja. Ligeti könyve akkor

teljesítene hivatást, ha a — reményünk szerint — készülő emlékiratok ezt a tanulságot merítenék belőle.

Az erdélyi magyarság román uralom alatti életét tárgyaló könyvek sorában a legfrissebben megjelent mű *Tusa Gábor* könyve: „Harcunk Erdélyben magyarságunkért. 20 év jellemrajza.“ A könyv előszava 1942. május 1-én kelt s utána kevéssel szerzője, aki a kisebbségi évek alatt közösségi életünknek nemcsak egyik vezetője, hanem egyik legélesebb megfigyelője is volt, már eltávozott az élők sorából. Tusa könyve nemcsak történeti összefoglalás, hanem politikai jellegénél fogva iránymutatás is kíván lenni. Az előszóban így határozza meg célját: „Tárgyam, a két évtizedes életforma, ma már a múlté, de tapasztalatai a jelennek is szólnak s a magyar állam jövődő politikájának kialakításánál talán felhasználhatók.“ Nem az egyes eseményeket, nem a kis és nagy belső harcokat és nem is magatartásunkat a románsággal szemben akarja megírni, hanem éles elemző erővel a kisebbségi sors történeti jelentését keresi és a jövődő szempontjából is időtálló értékeit kívánja megmenteni.

Fejtegetéseinek alaptétele az, hogy Erdély húszéves különállása nem bontotta kétfelé a nemzeti lelket, nem idézett elő szakadást. Az elzárt határok mögött az erdélyi magyarság külön szellemi életet élt, de ez csodálatos módon az ezeréves örök magyar szellemiségnek volt a folytatása. Fejtegetései nyomán ráeszmélünk arra, hogy milyen megtartó, egységbe tartó erőt jelentett az a tényező, amelyről pedig nyilvánosan, gyűléseken és sajtóban nem lehetett beszélni: Magyarország folytonos erősödése, rendje és konszolidációs eredményei.

A román uralom a nemzet lelki egységének politikai határok feletti valóságát öntudatosította bennünk, nemzeti kereteinken belül azonban új fejlődést váltott ki. Tusa így jellemzi e folyamatot: „Az első hónapok kábulata után egyszer csak észrevettük, hogy a lendítőkerék kezd visszafelé fergni, a főteengely a csapágyakban nem áll szilárdan, a forgás nyugtalan, ingadozó. Az állami gépezetben az összes kerek megzavarodtak s a mieink kikapcsolódtak... A mi szentkorona-államszemléletünk, mely szerint a magyar nemzet maga az állam, egyszerre csak a mélybe zuhant. *A nemzet politikai fogalma helyébe mibennünk a nemzetiség népi fogalma lépett.*“ E tételszerűen leírt tapasztalat tükrében rajzolja meg húszéves magatartásunkat, amelyet ő aktív népi politikának nevez. E felismerés — ami annál meggyőzőbb erejű, mivel jogász és politikus írta meg — világosságot vet a politika és szellemi élet húszéves belső harcára is. Határozottan vallja, hogy az államhatalomtól megfosztott kisebbségi sorsban a politika — akár passzív, akár aktív — viszonylag alárendeltebb jelentőségű. „Sokkal nagyobb életformáló és konzerváló ereje van a belső lelki életnek, a közösségi életnek, a kulturális felemelkedésnek... Ezért a népinemzeti írói munka a legmagasabbrendű megtartó erő“. Történeti vizsgálódásainak homlokterébe így kerül az öntudatosítás munkáját végző irodalom, az iskoláért és népművelésért harcoló egyház és a mostoha viszonyok között is a legmagasabb művelődési eszményeket őrző, szolgáló tudományművelés s annak egyetlen megmaradt kerete, az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Külön fejezetet szentel az 1939. elején létrejött Népközösségnek, nem azért, hogy régi pártpolitikai vitákat elevenítsen fel, hanem azért, mert ez a szervezetünk volt az, amely szintétizálni igyekezett minden nemzetalkotó tényezőt s a legmagasabbrendű népi politikát kívánta megvalósítani. A mindig kikezdhető pártkeret és a bármikor feloszlatható társadalmi egyesület helyett közjogi jellegű szervezetbe kívánta tömöríteni az egész magyarságot.

A népiség eszményének, útjának a megrajzolása mellett azonban rámutat kisebbségi évtizedeink állampolitikai tanulságaira is, s ebben a részben érezzük tanulmányát a legkiforrottabbnak és építő erejűnek. E tanulmányok a nemzetiségpolitikára vonatkoznak, de azon keresztül az egész államvezetést érintik. A nemzetiségi kérdés megoldásában az erdélyi magyarságot elsőbbség illeti meg. Ez az elsőbbség azon alapszik, hogy az erdélyi magyarság államvezető és kisebbségi tapasztalatai segítségével két irányból is megközelítheti a kérdést. E tapasztalatok azonban nem valamilyen új törvény, jogszabályokba merevíthető megoldás, vagy az államnak nemzetiségi állammá való átalakítására irányulnak. Egy öntudatos nemzetiség igényeit soha sem lehet kielégíteni, az állam pedig csak egy nép szellemét hordozhatja magában. Ez a felismerés azonban nem vezethet a Kárpát-medence feldarabolására. Éppen a közelmúlt, a Trianon utáni történet — mint negatív bizonyosság — igazolta azt, amit Tusa a hagyományos, de ritkán leírt magyar álláspont szerint fogalmaz meg: „Allamok és népek rangsorozatban élnek, és így folynak be az emberiség életének rendezésébe. A mult azt bizonyítja, hogy ebben a térségben ilyen rendező hatalomként egyedül a magyarság tudott megmaradni. A magyar állam védő szárnyai alatt azonban minden itt élő faj oltalmat találhat.“ A feltétel az, hogy ez az állam valóban föléyses hatalommal rendelkező erőtenyező legyen, a húszéves tapasztalat éppen azt bizonyítja, hogy csak ilyen akarat tudhat rendet tartani. „A nemzetiségi kérdésnek az alfája és az omegája a nemzeti rend és tekintély eszméje.“ A másik feltétel pedig ehhez kapcsolódik: az, hogy ez az állam mindenekelőtt és fölött a magyaroké legyen és a magyarságot szolgálja. A nemzetiségi kérdés vizsgálata így vezet vissza az egész könyv alap gondolatához: „a vezérlő szempont a magyarság mindenekfeletti megerősítése.“

Tusa könyvét bátran tekinthetjük Mikó Imre könyve kiegészítésének és értelmezésének. A kettő együtt valóban számot ad huszonkét évi életünk külső és belső történéseiről.

A huszonkét év irodalma e két szintétizáló művel sem zárható le. A kérdések hosszú sora vár még feldolgozásra és megválaszolásra. Az eddig megjelent munkák vizsgálata alapján, az első kísérletek tanulságait összefoglalva, megvonhatjuk az ezutáni munka irányát. A huszonkét év forrásanyagának az összegyűjtése, készenlében tartása és adott esetben a közrebocsátása a legfontosabb feladat. E forrásanyag ma szétszórta él a huszonkét évet átélte erdélyi magyarok emlékezetében, élményvilágában, a kisebbségi élet vezetőinek levelezésében és feljegyzéseiben. Hatalmas anyag lehet kisebbségi intézményeink levéltáraiban és a visszatért részek közhivatalainak megmaradt, el nem vitt irattári anyagában. E két forráshoz hozzá kell vennünk, mint könnyebben hozzáférhető, de hatalmas tömege miatt nehezen áttekinthető anyagot a publikációkban: könyvekben, folyóiratokban, napilapokban lévő sok adatot és az összefüggésekre rávilágító írásokat. Ezek közül a magyar nyelveűek az ismertebbek, de alapos kutatás igazán csak a román anyagra és nem pusztán az elbeszélő, hanem a statisztikai közleményekre is kiterjedő feldolgozás által érhető el. Szemiénknek az volt a célja, hogy e források rendszeres összegyűjtésére ráirányítsa minél több erdélyi ember figyelmét. E gyűjtő-munka adott esetben fontos nemzeti szolgálat lehet, a feldolgozás, egyes kérdések megírása és az egész kor összefoglaló története pedig csak akkor fog tudományos szempontból továbbhaladást jelenteni, ha ilyen széleskörű forráskutatásra épül fel.

Juhász István